

Spis treści

Wstęp	9
Rozdział I. Podstawy metodologiczne pracy	15
1.1. Wprowadzenie	15
1.2. Różnica płciowa w badaniach literackich w tradycji euroamerykańskiej	16
1.3. Czarny feminizm, interseksjonalizm i krytyki postkolonialne	18
1.4. Teorie afrykańskiego feminizmu	21
Rozdział II. Rozwój twórczości literackiej suahili	25
2.1. Wprowadzenie	25
2.2. Zarys historii twórczości literackiej suahili do połowy XX wieku	26
2.3. Kształtowanie się współczesnej powieści suahili	31
2.4. Literatura suahili w Tanzanii	32
Rozdział III. Kobieta i kobiecość w badaniach nad literaturą suahili	36
3.1. Wprowadzenie	36
3.2. Reprezentacje kobiecości w tradycji ustnej oraz klasycznej poezji suahili ...	36
3.3. Seksualne i polityczne alegorie w postkolonialnej retoryce <i>ujamaa</i>	41
3.4. Badania nad twórczością literacką kobiet	46
3.5. Podsumowanie	51
Rozdział IV. Twórczość kobiet w latach sześćdziesiątych XX wieku	53
4.1. Analiza noweli <i>Usinisahau</i> (1966)	53
4.2. Pogłębiona psychologizacja postaci kobiecej	54
4.3. Rola dyskursu filozoficzno-religijnego w konstrukcji modelowej postaci kobiecej	60
4.4. Podsumowanie	62
Rozdział V. Wizje emancypacji kobiet w literaturze <i>ujamaa</i>	64
5.1. Wprowadzenie	64
5.2. <i>Shida</i> (1975)	65
5.2.1. Pozycja kobiety w patriarcalnej społeczności wioskowej	65
5.2.2. Seksualność i moralność kobiety w dyskursie antymiejskim	66

5.3. <i>Hana hatia</i> (1975)	71
5.3.1. <i>Femme fatale</i> jako symbol narodowych antywartości	72
5.3.2. Kreacja protagonistki w kontekście uniwersalnych wartości <i>utu</i>	74
5.4. Podsumowanie	77
Rozdział VI. Powieść w ostatnich dekadach XX wieku	79
6.1. Wprowadzenie	79
6.2. Przemoc ze względu na płeć w powieściach Lucy Nyasulu	80
6.2.1. <i>Rabeka</i> (1982)	80
6.2.2. Obalone mity na temat tożsamości kobiety wiejskiej	82
6.2.3. Honor (<i>heshima</i>) i wstyd (<i>aibu</i>) jako kategorie dyscyplinujące	87
6.2.4. Mity na temat gwałtu i przemocy w rodzinie	90
6.2.5. <i>Kupenda tena siwezi</i> (1986)	94
6.2.6. Kobieta jako ofiara i sprawczyni przemocy	95
6.3. Autonomia i mobilność kobiet w przestrzeni publicznej. Analiza dyptyku o zazdrości Zainab Mwangi	98
6.3.1. <i>Ujanja wa mwanamke</i> , czyli ‘kobięcy spryt’ w powieści <i>Hiba ya wivu</i> (1984)	100
6.3.2. Granice wolności i niezależności kobiecej w powieści <i>Wivu wa mumeo</i> (1988)	104
6.4. Człowieczeństwo i moralność w powieściach Zainab Burhani: <i>Mali ya maskini</i> (1981) i <i>Mwisho wa kosa</i> (1987)	107
6.4.1. Obca, „biała”, <i>femme fatale</i> – konstrukcje antybohaterek	110
6.4.2. Prawa i obowiązki człowieka wobec innych	116
6.5. Podsumowanie	120
Rozdział VII. Dyskursy feministyczne w powieściach z XXI wieku	123
7.1. Wprowadzenie	123
7.2. <i>Kipimo cha mizani</i> (2004)	124
7.2.1. Wymiary (nie)sprawiedliwości – prawo zwyczajowe i korupcja w instytucjach państwowych	125
7.2.2. Motyw matki	127
7.2.3. Motyw rzeczniczki praw kobiet	130
7.2.4. Dyskurs moralistyczny w powieści	132
7.3. <i>Mungu hakopeshwi</i> (2018)	133
7.3.1. Dynamika władzy i autorytetu w rodzinie patriarchalnej	135
7.3.2. Krytyka dyskursu seksistowskiego i reinterpretacja <i>heshima</i>	139
7.3.3. ‘Istota człowieczeństwa’ w filozoficzno-religijnym dyskursie feministycznym	143
Zakończenie	149
Bibliografia	153

Wstęp

Literatura suahili rozwija się dynamicznie i w sposób nieprzerwany od wielu wieków. Stanowi przedmiot rozlicznych opracowań i analiz literackich, a także wchodzi w obszar zainteresowań studiów interdyscyplinarnych pochyłających się nad tematyką lingwistyczną, historyczną, antropologiczną, socjologiczną, czy też filozoficzną (por. m.in. Blommaert 2014, Caplan i Topan 2004, Callaci 2017a i b, Kresse 2007, Kraska-Szlenk i Wójtowicz 2021, Mazrui 2007, Rettová 2007).

W porównaniu do różnorodnej i wielowiekowej literatury ustnej, czy też tradycji poezji piśmiennej rozwijającej się co najmniej od XVII wieku, powieść jest zjawiskiem stosunkowo młodym w tradycji literackiej tworzonej w języku suahili. Za tekst prekursorski zwykle uznaje się utwór pt. *Uhuru wa watumwa* ‘Wyzwolenie niewolników’ Jamesa Mboteli z 1934 roku (Khamis 2005)¹. Z kolei, pionierskim tekstem narracyjno-fabularnym autorstwa kobiety była nowela pt. *Usinisahau* (‘Nie zapomnij o mnie’) autorstwa Tanzanki Naili S. Kharusi, opublikowana w 1966 roku w czasopiśmie literackim *Kiswahili* wydawanym przy Uniwersytecie Dar es Salaam.

Niemal dekadę później, w połowie lat siedemdziesiątych, drukiem ukazały się pierwsze krótsze powieści suahili, których autorkami są kobiety. W 1975 roku opublikowana została jedna z najbardziej znanych i cenionych powieści zatytułowana *Shida* ‘Problem’ autorstwa Ndyanao Balisidy, a także utwór pt. *Hana Hatia* ‘On nie jest winny’ Marthy Mvungi Mlangali. Rok później swój literacki debiut miała również Zainab Burhani, wydając kryminał pt. *Ulimbo* ‘Lep na ptaki’.

Kolejnej dekada XX wieku charakteryzowała się największą liczbą opublikowanych tekstów autorstwa kobiet. W latach osiemdziesiątych ukazały się trzy utwory pisarki Zainab Mwangi: *Kiu cha haki* ‘Łaknienie sprawiedliwości’ z 1983 roku, *Hiba ya wivu* ‘Pamiętka po zazdrości’ z 1984 roku, oraz *Wivu wa mumeo* ‘Zazdrość męża’ z 1988 roku, a także dwie powieści Lucy Nyasulu: *Rabeka* (imię głównej bohaterki) oraz *Kupenda tena siwezi* ‘Kochać dłużej nie mogę’, odpowiednio w 1982 i w 1986 roku. Ponadto, swoją karierę pisarki kontynuowała wspomniana

---

¹ Wielu badaczy zwraca jednak uwagę na to, iż podwaliny pod rozwój beletrystyki w języku suahili położone zostały na przełomie wieków XIX i XX, przez piśmiennictwo historyczne łączące elementy kronikarstwa z fikcją literacką (m.in. Rollins 1983).

już Zainab Burhani, publikując trzy powieści: *Mali ya maskini* ‘Bogactwo biednych’ w 1981 roku, *Kikulacho* ‘To co cię gryzie’ w 1985 roku, oraz *Mwisho wa kosa* ‘Koniec błędu’ w 1987 roku. Drukiem ukazał się również druga powieść Marthy M. Mlangali zatytułowana *Lwidiko* (imię głównego bohatera) w 1985 roku.

Lata dziewięćdziesiąte przyniosły załamanie gospodarki tanzańskiej, co miało również wpływ na rynek wydawniczy (Diegner 2018b: 33). Dopiero na początku XXI wieku drukiem ukazała się piąta powieść z dorobku Zainab Burhani pt. *Kipimo cha mizani* ‘Miara równowagi’ wydana w 2004 roku. Na początku lat dwutysięcznych ukazały się również krótkie powiastki społeczno-obyczajowe i miłosne o charakterze moralistyczno-dydaktycznym, takie jak *Ubinadam tabia* ‘Człowieczeństwo to zachowanie’ i *Farida na Faridi* (imiona bohaterki i bohatera) Ashy Shaaban Kimwana Kunemah, obie z 2003 roku, oraz *Chizi la furaha* ‘Łza szczęścia’ Benedicty Magangi z 2004 roku (por. Gromov 2008: 7–9, Timammy i Swaleh 2013). Natomiast w drugiej dekadzie XXI wieku drukiem ukazał się utwór *Mungu hakopeshwi* ‘Bóg nie udziela kredytu’ z 2018 roku autorstwa młodej pisarki z Zanzibaru Zainab Alwi Baharoon, uhonorowany literacką nagrodą Mabati-Cornell Kiswahili (*Mabati-Cornell Kiswahili Prize for African Literature*) za najlepszą powieść².

W świetle wyżej zarysowanych danych, krytycznych refleksji dostarcza wypowiedź Eleny Bertoncini-Zúbkovej umieszczona w antologii o znamienym tytule *Vamps and Victims: Women in modern Swahili literature* („Wampy i ofiary: Kobiety we współczesnej literaturze suahili”) z 1996 roku:

[N]iewiele jest pisarek tworzących w suahili, a ponadto, *problemy kobiece* nie stanowią głównych zagadnień poruszanych przez tę nieliczną grupę: nie ma feministycznej literatury suahili, w każdym razie, nie powstała ona jeszcze [...] Zatem, wszystkie ważne postacie kobiece w powieściach oraz opowiadaniach suahili, zostały stworzone przez mężczyzn, z których wielu było szczerze zaniepokojonych i zainteresowanych trudnym położeniem [kobiet – IR], i wykazywało, to co moglibyśmy ująć jako ‘prawdziwe feministyczne podejście’ (Bertoncini-Zúbková 1996: 9–11)³.

Powyższa wypowiedź lokuje współczesną twórczość prozatorską kobiet w obszarze swoistej subkultury, nie mającej większego wpływu na rozwój samej literatury suahili, tworzonego przez nią dyskursu odnoszącego się do sytuacji kobiet, czy też do typu dyskursu, który E. Bertoncini-Zúbková ujmuje jako *prawdziwe feministyczne podejście*. Podobnie jak ona, również inni badacze literatury suahili umniejszali znaczenie współczesnej twórczości kobiet. Nazwiska pisarek, nierzadko opatrzone zostają komentarzem „jedna z nielicznych”, a ich powieści spuentowane jako „historie z prostą fabułą, prostą symboliką i jednowymiarowymi postaciami” (Gromov 2008). Wzmianki o poszczególnych pisarkach, w większości skąpe i powierzchowne, czynią z nich oraz z ich narracji osobliwości. Tym samym

² <https://kiswahiliprize.cornell.edu/2018-winners/>

³ Wszystkie przekłady z języka angielskiego i suahili, o ile nie zaznaczono inaczej, są autorki.

są one izolowane przez akademickie praktyki literaturoznawcze i interpretacyjne, od żywej tradycji literackiej i intelektualnej suahili.

Stwierdzenie Bertoncini-Zúbkovej na temat niewykształcenia przez pisarki tanzańskie *prawdziwego feministycznego podejścia* nasuwa pytanie o paradygmat feministyczny, który badaczka miała na myśli, a jednak powstrzymała się od przedstawienia go na łamach swojej pracy. W tym niedopowiedzeniu w rzeczywistości kryje się znaczna ilość treści, pośrednio odsyłających do monopolizacji feminizmu przez intelektualną myśl Globalnej Północy. Tym samym, tezę Bertoncini-Zúbkovej, kształtującą tekst *Vamps and Victims...*, do którego się odnoszę, zaliczyć można do złożonej sieci praktyk wykluczających (por. Stratton 1994). Praktyki wykluczające mają swoją podstawę w [nie]uświadomionym androcentryzmie i europocentryzmie w badaniach krytyczno-literackich nad twórczością kobiet z Globalnego Południa.

Niniejsza praca jest próbą weryfikacji przytoczonych opinii i tez oraz stanowi próbę rozpoznania rozwoju marginalizowanej gałęzi twórczości suahili, którą jest współczesna powieść kobiet z Tanzanii. Tym samym, jednym z podstawowych celów przedstawienie pełniejszego obrazu współczesnego powieściopisarstwa suahili, który obejmie, a nie wyklucza pisarstwo kobiet.

W toku prowadzonych badań podjęłam się skompletowania możliwie jak najszerszego zbioru utworów prozatorskich autorstwa Tanzanek wydanych na przestrzeni niewiele ponad pięćdziesięciu lat, za tekst prekursorski przyjmując wspomnianą już nowelę Naili S. Kharusi pt. *Usinisahau*. Prowadzone analizy koncentrują się na fabułach analizowanych utworów, a w szczególności na konfliktach stanowiących centrum narracji. Zanalizuję sposoby kreacji bohaterek w narracjach kobiet porównując je do tych obecnych w powieściach autorstwa mężczyzn. Stawiana przeze mnie hipoteza badawcza zakłada również, że w narracjach kobiet odnaleźć można różnorodne opisy tożsamości kobiecych, które ewoluowały na przestrzeni kolejnych dekad XX i XXI wieku. Ponadto, pozostawały w zależności do kontekstowych uwarunkowań społeczeństwa tanzańskiego, w tym do historycznych i współczesnych prądów filozoficznych oraz kodeksów etycznych.

Tym samym istotną dla przedłożonych badań jest intelektualna i filozoficzna tradycja społeczeństwa suahili skoncentrowana wokół zagadnień etycznych. Zawierają się w niej takie pojęcia jak: *utu*, *ubinadamu* 'istota człowieczeństwa' konceptualizowanego jako obowiązek moralny/religijny, *aibu* 'wstyd', 'hańba' które wiąże się z ideą publicznej kary oraz przeciwstawne mu pojęcie *heshima* 'honor', pojmowane w kategoriach nagrody za moralne zachowania jednostki (m.in. Caplan i Topan 2004, Fair 2001, Kresse 2007, McMahan 2006, Rettová 2007). Koncepcje te są kluczowe dla zrozumienia kultury i społeczeństwa suahili: jego systemu wartości, norm społecznych i zachowań komunikacyjnych, a więc szerokiego pozatekstualnego kontekstu niniejszej pracy.

W przedłożonych badaniach koncentruję się przede wszystkim na przedstawieniach społeczno-kulturowej tożsamości kobiecej w narracjach kobiet i dokonywanych w nich (re)interpretacjach, dociekając nad takimi kwestiami jak: głos

i reprezentacja, ale także perspektywa. Wreszcie, interesują mnie strategie narracyjne – punkt widzenia narracyjnych głosów (narratorki, bohaterki i bohaterów) – pozycje, jakie głosy te zajmują wobec kreślonych konfliktów, oraz ich ustosunkowywanie się do obieranej w utworach problematyki.

Prezentowane w niniejszej pracy analizy mieszczą się w obrębie zainteresowań studiów feministycznych i genderowych, sięgając po tradycje badawcze wypracowane przez feministyczną krytykę literatury, zarówno rewizjonistyczną, jak i afirmatywną. Wzbogacone zostały przez krytyczne podejścia interseksjonalizmu, czarnego feminizmu oraz kobiecyzmu. Podstawę metodologiczną dla prezentowanych analiz dostarczają zakorzenione w postkolonialnej krytyce feministycznej teorii feminizmu afrykańskiego.

Zmiany w sposobie myślenia o kategorii płci rozpoczęły się w latach siedemdziesiątych XX wieku. W toku wówczas prowadzonych dyskusji, feminizm uległ swoistemu rozczłonkowaniu na wiele nowych pomniejszych ruchów. Oś sporu dotyczyła zwłaszcza pojmowania tożsamości płci, feministycznego podmiotu („my, kobiety”) oraz kolektywnego doświadczenia „bycia w szczególności kobietą”. W trakcie tych dyskusji wypracowano podejście do tożsamości płci jako do konstrukcji wieloaspektowej oraz dyskursywnie tworzonej, a jako takiej – zmiennej w czasie i kontekstualnej. W moich rozważaniach opieram się na tej interpretacji. Tym samym, istotne jest podejście krytyczne wobec esencjalizmu i uniwersalizmu. Płeć stanowić będzie kategorię analityczną, jednak z uwzględnieniem innych aspektów tożsamościowych, takich jak: przynależność etniczna, rasowa, klasowa, wyznaniowa oraz identyfikacja seksualna. Podejście metodologiczne przedstawione zostaje w rozdziale pierwszym.

Badania nad (re)prezentacjami kobiety w literaturze suahili wychodzą od próby szczegółowego nakreślenia kontekstu historycznego i kulturowego ludności suahili, a także społeczno-politycznego kontekstu tanzańskiego w których to rozwijała się twórczość literacka. W rozdziale drugim przedstawiam literaturę suahili w ujęciu historycznym, skupiając się na motywach, tematyce, a także stylach i gatunkach rozwijających się w poszczególnych epokach. W rozdziale trzecim omawiam najbardziej charakterystyczne konstrukcje tożsamości kobiecej w różnorodnych tekstach przekazywanych drogą ustną: przysłowiach, pieśniach i opowiadaniach, a także w religijno-filozoficznej poezji *tenzi*. Następnie przedstawiam dominujące motywy kobiety w postkolonialnej twórczości pisarzy tanzańskich. Również w tym rozdziale prezentuję dotychczasowy stan badań na temat twórczości kobiet w języku suahili.

Cztery ostatnie rozdziały stanowią szczegółową analizę zebranego materiału źródłowego współczesnych utworów pisarek tanzańskich, wydanych między 1966 a 2018 rokiem. Analizy prowadzone są z zachowaniem ciągłości historycznej. W pierwszej kolejności omawiam tekst prekursorki prozy narracyjno-fabularnej autorstwa kobiet, tj. nowelę *Usinisahau* opublikowaną w 1966 roku. Odpowiednio, w rozdziale piątym i szóstym koncentruję się na utworach ukazujących się w latach

siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. Rozdział siódmy poświęcony jest powieściom z dwóch ostatnich dekad obecnego wieku.

Żywię nadzieję, że przedłożone analizy, opatrzone również streszczeniami materiałów źródłowych, przysłużą się do pogłębienia stanu badań na temat współczesnej powieści suahili, a w szczególności nad nadal marginalizowaną twórczością pisarek tanzańskich.